
DOKUMENTE E MATERIALE

**Situata demografike, fetare, etnike, ekonomike, etj., në viset
e “Shqiptarëve të Veriut”, në vitin 1877, sipas konsullit
austro-hungarez, Lippih**

Në dokumente të ndryshme të diplomacisë austro-hungareze të gjysmës së dytë të shekullit XIX gjendet një informacion jo i pakët për tiparet e shqiptarëve, si edhe për numrin dhe përbërjen etnike të popullsisë së sanxhaqeve ose vilajeteve të quajtura shqiptare. Në bazë të këtij informacioni në Vjenë llogariteshin avantazhet dhe disavantazhet për realizimin e projekteve gjeostrategjike për të zotëruar pjesën qendrore dhe përcendimorë të Gadishullit të Ballkanit dhe për të prapsur aty konkurrencën e Rusisë.

Të dhënat e një raporti mbi organizimin administrativ të Vilajetit të Kosovës (dt. 17 mars 1877) dhe të një memorandumit mbi sanxhaqet e “shqiptarëve të Veriut” (dt. 20 qershor 1877), të hartuara nga konsulli Lippih, japin mundësi të gjykohej jo vetëm për angazhimin e Portës së Lartë, por edhe për interesin e jashtëzakonshëm të Perandorisë Austro-Hungareze për kombin shqiptar dhe për trevat shqiptare, për shtrirjen e tyre gjeografike, për situatën politike, ekonomike, demografike, etnike, konfesionale etj. Por Lippih me një studim të veçantë të vitit 1876 tërhiqte vëmendjen e eporëve posaçërisht për Mirditën dhe 18.500 mirditorët (24.000 bashkë me fansat e Rrafshit të Dukagjinit), duke ofruar një vështrim kompleks për këtë trevë dhe popullsinë e saj, por edhe për vise të tjera që banoheshin nga shqiptarë të besimit katolik, të cilat së bashku mund të nxirrnin deri 18.000 burra luftëtarë.

Vlen të theksohen konstatimet e kontit Lippih se “... kombi shqiptar duhet të konsiderohet si një faktor politike që meriton të trajtohet ... dhe të çmohet me vlerën e tij të plotë për shkak të afrimit të rrezikut sllav...” dhe se ai “... përbën faktor kryesor ndër elementët joslavë të Ballkanit...”

Me interes janë edhe të dhënat demografike për sanxhaqet e Shkodrës, Prizrenit, Prishtinës, Nishit, Shkupit, Dibrës dhe Jenipazarit. Sipas konsullit në këto sanxhaqe numëroheshin 798.250 shqiptarë (rreth 80% e tyre myslimanë), të cilët përbënin mbi 60% të popullsisë së përgjithshme prej 1.344.000 banorësh. Përsa i përket sanxhakut të Shkodrës të dhëna të detajuara ndajnë popullsinë e përgjithshme prej 199.750 banorësh (104.150 të besimit mysliman, 95.700 të besimit katolik dhe 500 të besimit ortodoks, sipas kazave dhe 17 fiseve malësore.

Në dokumentet e sipërpërmendur gjendet informacion interesant edhe për situatën sociale, nivelin arsimor, traditat, kulturën, legjisllacionin, raportet ndërnacionale, për tiparet kombëtare të shqiptarëve dhe të fqinjëve të tyre sllavë etj.

Vlerësimi i shqiptarëve në shek.XIX nga faktori ndërkombëtar i kohës, veçanërisht në vitet e Krizës Lindore, është aktualizuar sërish, çka jep shansin që çështja shqiptare përgjithësisht dhe jo vetëm ajo e Kosovës, e krijuar në përmasa të plota në vitin 1913, të shkojë në rrugën e zgjidhjes. Rinjohja në kushtet e sotme e vlerës së shqiptarëve si element stabiliteti në rajon është garancia për këtë.

Marenglen Verli

* * *

Protokolli dhe Arkivi
për korresp. politike i
Ministrit të jashtme p. dhe mb.

Shqipëria XX/I
pa datë*

Mirdita

Mirdita përbëhet prej pesë bajraqeve, domethënë Oroshit, Xibrit, Fandit, Kushnenit dhe Spaçit. Sipas një regjistrimi të vitit 1858 këto bajraqe përmbanin 12.866 frymë në 1570 shtëpi. Në vitin 1868 popullsia përbëhej prej 15.880 në 1654 shtëpi. Në bazë të konditave të vëzhguara në fiset e tjera malore shqiptare shtesa e popullsisë është llogaritur me dy për qind në vit, pra për të pasë bajraquet e Mirditës rezulton sot [1876] një popullsi prej rumbullak 18.500 frymë.

Fandët e Gjakovës e të Pejës, emigrantë me origjinë nga fisi i Fandit, kompletohen vazhdimisht nga të gjithë pjesët e Mirditës dhe duhet që të numërohen së bashku, edhe pse jetojnë jashtë kufijve të pesë bajraqeve, përderisa ata gjithashtu janë në pozitën e këtyre të fundit që i përjashton vetëm në lidhje me shërbimin e luftës. Nga ana tjetër shërbimin ushtarak e bëjnë të veçuar.

Fandët me 4878 frymë në 542 shtëpira dhe me një popullsi të lëvizshme prej mesatarisht 1500 frymësh, që duhet të numërohen së bashku, mund të bëjnë që mirditasit, në këtë anë dhe në atë anë të Drinit, të çmohen rumbullak 24.000 frymë. Shënimet e treguara më poshtë paraqesin përmasat që ka Mirdita ndër fiset malore katolike të Shqipërisë së Sipërme.

Sipas Hahn-it, shënimet e të cilit, të bazuara në statistikat e famullive, edhe pse të datave të vjetra, janë prapëseprapë gjithmonë më të besuarat, fiset e peshkopatës së Shkodrës, domethënë Hoti, Kastrati Klementi, Shkreli, Triepshi, Riolli, Koçaj dhe Gruda, kishin në vitin 1868 në 2118 shtëpi 14.643 frymë, ata që i përkisnin peshkopatës së Sepës, pikërisht Dukagjini, në 1180 shtëpi kishin 8156 frymë. Simbas emzot Gracchit, ipeshkvit të Pulatit, fiset pulatase dhe bajraku Gjovan (?) me Sumën, Plantin, Kirin, Dushmanin, Toplanën, Shalën, Shoshin, Nikajn dhe Merturin, në vitin 1872, në 1512 shtëpia kishin 12.320 frymë.

Popullsia malore e besimit katolik e Shqipërisë së Sipërme do të kapte kështu, duke përfshirë mirditasit, fandët dhe të tjerët, që janë pjesa më e madhe të fisit Berishë, të instaluarit në rrethet e Gjakovës dhe të Pejës (1200 frymë në 133 shtëpira), llogaritur me shtesën dy për qind për çdo vit, rumbullak 65.000 frymë.

Fiset dhe bajraquet e japin numrin e personave të aftë për armë aty afër sa gjysma e popullsisë së saj mashkullore. Po të llogaritet po kjo shumë, por me një të tretën, një proporcion, që nuk përbën asgjë të tepruar, duke konsideruar të aftë për armë moshën nga 15 deri në 60 vjeç, - do të kishim:

Për Pulatin rumbullak	2.000 luftëtarë
Për Mirditën	3.000 luftëtarë

* *Haus und Hof Staats Archiv, Wien, Politisches Archiv, Albanien* (më tej: *HHSSt.A,PA.A*) në: *Arkivi i Institutit të Historisë* (më tej: *AIH*), Vj. 29-8, nr.1124, "Memorandum mbi Shqipërinë" nga konsulli Lippih (Vjenë, më 20 qershor 1877). Artikulli për Mirditën është shkruar në vjeshtën e vitit 1876, por shoqëronte relacionin e 20 qershorit 1877, që konsulli Lippih i dërgonte Vjenës, botuar në revistën *Studime historike*, nr. 3-4/2008.

Për Fandët	800 luftëtarë
Për “Berishajt”	200 luftëtarë
Për fiset malore të Shkodrës	2.800 luftëtarë
Për Dukagjinin	1.570 luftëtarë

10.370 luftëtarë, numër i cili
mund të ngrihet deri në 12.000

Duke llogaritur numrin e popullsisë katolike në peshkopatat e Tivarit, Shkodrës, Sepës dhe Leshit të peshkopatës së Durrësit, çmuar me rrumbullak 50.000, të Shkupit (Prizrenit) në rrumbullak 5.000, duke përjashtuar fandët dhe berishët do të na rezultonte se në Shqipëri (të Sipërme e të Mesme) ka një popullsi të përgjithshme katolike prej 120.000 frymësh. Kjo, duke zbritur popullsinë e Shkodrës, është në gjendje të japë një shifër të rrumbullakosur prej 18.000 burrash luftëtarë.

Të kthehem përsëri te Mirdita. Deri në nënshtrimin e rebelit Mustafa Pashës, sundimtarit trashëgimtar të fundit të Shkodrës nga fisi i Bushatllinjve, Mirdita ndodhej administrativisht nën pashain e Pejës, e në kuptimin më të gjerë, sundimtarin e Dukagjinit. Por për shkak të pozitës gjeografike të vendit të tyre të vogël, mirditasit ranë gjithnjë e më shumë nën varësinë efektive të pashait të Shkodrës. Armiqësitë e saj të paprera me Pejën dhe me fiset e tjera sunduese të Shqipërisë, para së gjithash të Malit të Zi, i dhanë asaj të kuptojë, se duhet të fitonte miqësinë e fiseve të atyre viseve që u përkisnin rivalëve, por që binin në rrethin e sferës të influencës së saj dhe kështu u formuan lidhjet e mirditasve më gjerë.

Mbasi në vitin 1831, kur pas mundjes së Mustafait, Reshit Pasha vendosi të parin guvernor në Shkodër, të emëruar nga Porta, Mirdita çfaqti kërkesën, që t'i përkiste definitivisht këtij pashallëku, kërkesë e cila u pranua duke i vërtetuar edhe privilegjet e saj të trashëguara.

Këto privilegje ekzistonin qysh në kohët e vjetra dhe ekzistojnë edhe sot akoma në autonominë e plotë, kundrejt detyrimit për të dhënë ushtarë dhe një haraç të përvjetshëm. Detyrimin e parë, Mirdita ishte dhe është e detyruar ta plotësojë, por jo për më tepër se gjashtë muaj në një vit dhe vetëm në shërbim të vetë sulltanit të madh e nën flamurin e vet. Në fushatat luftarake në vise të largëta ajo duhet të japë 400 burra, të cilët marrin nga qeveria racionin në bukë e në djathë dhe një pagë të vogël, që paguhet njëherësh. Në fushatën kundër Malit të Zi forca e kontigjenteve të saj varet gjithmonë nga prirja, e saj e madhe ose e vogël, për t'iu pëgjigjur thirrjes, por ajo nuk i kalon kurrë të 1.000 vetët.

Pozita e Mirditës, që i përngjan asaj të një vasali, bazohet në principin e organizimit të fisit dhe të kantonit, i cili është i përbashkët për të gjithë malet e Shqipërisë së Sipërme, pa dallim fetar, me një administrim autonom shumë a pak të zhvilluar dhe me administratë drejtësie. Kjo e fundit është e zhvilluar nga kanuni i vjetër i Dukagjinit, gjithashtu i përbashkët për gjithë fiset dhe rrjedh nga normat e pashkruara të Lek Dukagjinit për malësitë, të cilat trashëgohen dhe respektohen brez pas brezi.

Sundimtarët osmanë të Shqipërisë, që më të shumtën e rasteve rrjedhin nga fiset e vendit, e pranojnë autonominë e Mirditës dhe të fiseve të tjera të malësive, deri sa ajo ka si bazë kanunin e vjetër të fisit dhe kushdo që kishte guxuar të lëkundte liritë shqiptare në këtë shtyllë bazë, menjëherë kishte krijuar kundër vetes një koalicion të

gjithë malësive, si katolike ashtu edhe myslimane, një rrezik ky aq i madh dhe eminent, sa që kushdo ja lëshonte rrugën me qejf. Porta nuk mundte dhe as që donte të ndryshonte këtë situatë, sepse deri në kohën më të fundit ajo ishte e pafuqishme dhe që ta themi drejt, ajo karshi malësive është akoma edhe sot e pafuqishme. Një kryengritje e përgjithshme e malësive shqiptare do të ishte një shuplakë shumë e rëndë për Portën.

Por, gjithsesi nuk duhet thënë se mirditasit, gjithashtu dhe fiset e tjera, nuk kanë qenë të detyruar të përuleshin shpesh para forcës së pashait të Shkodrës dhe të Pejës, ose të vetë Portës. Ata e kanë provuar prej tyre dorën e rëndë dhe më tepër se një herë kanë qenë shkretuar dhe pushtuar. Por mbas këtyre ndëshkimeve punët ktheheshin gjithnjë përsëri në gjendjen e vjetër.

Prandaj nëqoftëse mirditasit lavdërohen se tokat e tyre nuk qënkan shkelur kurrë prej një ushtarit turk, kjo është relativisht e drejtë, deri sa Porta kishte marrë direkt në dorë administrimin e Shqipërisë dhe kishte njohur privilegjet e fiseve dhe në përgjithësi nuk interesohet shumë për gjendjen e tyre të brendshme. Kjo ishte edhe sistem, por ishte edhe pasojë e një farë frike të kuptueshme për të mos i ndezur tepër me masa shtypëse ato fise turbulluese, të cilat ia kërkonte arsyeja dhe oportuniteti t'i trajtonte më butë për shkak të afërsisë me Malin e Zi. Restin e bënte plogështia e guvernatorëve. Por nuk kanë munguar edhe shembuj ndëshkimi të zbatuara kundrejt një fisi prej trupave të Portës.

Përsa i përket veçanërisht Mirditës, ajo nuk ka bërë kurrë një kryengritje të hapur kundër autoritetit të Portës dhe detyrën e ngarkuar për shërbim ushtarak e ka kryer shumë a pak gjithnjë plotësisht, ndaj edhe nuk ekzistonte asnjë arsye e veçantë për një ndërhyrje të armatosur. Pastaj një gjë të tillë nuk ishte nevoja që të zbatohet ndaj Mirditës sepse prodhimtaria e saj është aq e pamjaftueshme, sa që brenda një kohe të shkurtër mund të bëjë që mirditasit të vdesin nga uria menjëherë sapo të pushtohen ushtarakisht rrugët e komunikimit, që të çojnë në brendësinë e saj. Këto të fundit janë të tilla, që një ushtri e rregullt nuk i ka problem

Sanxhaku (Prefektura)	Kazatë (N/prefekturat)	Mysliman ë	Katolik ë	Ortodok .	Gjithse j
Shkodër	Shkodër	27.000	24.000	500	51.500
	Podgoricë	1.500	200	-	1.700
	Tivar	-	-	-	-
	Ulqin	8.400	4.000	-	12.400
	Zadrimë	2.500	7.800	-	10.300
	Lezhë	500	3.800	-	4.300
	Pukë	4.500	5.000	-	9.500
	Krajnë	5.100	1.600	-	6.700
	Anamal	3.000	1.800	-	4.800
	Kuç	100	1.700	-	1.800
	Krujë				
	Durrës	3.000	9.000		44.000
	Tiranë				
	Fiset malore				
	Mirditë	-	18.500	-	18.500
	Hot	50	2.500	-	2.550
	Kastrat	50	2.000	-	2.050
Kelment	100	3.500	-	3.600	
Shkrel	500	4.200	-	4.700	

Triepsh	-	600	-	600
Rioll	1.800	1.400	-	3.200
Grudë	-	1.000	-	1.000
Postribë	5.000	2.500	-	7.500
Gjovanj (Shën Gjini)	-	500	-	500
Plant	-	950	-	950
Kir	-	600	-	600
Sumë	-	400	-	400
Toplanë	-	400	-	400
Dushman	-	1.400	-	1.400
Shalë	-	3.200	-	3.200
Shosh	-	1.600	-	1.600

* * *

Relacion i konsullit Lipih i 17 marsit 1877 për Ministrin në Vjenë dhe të ngarkuarin me punë të Austro-Hungarisë në Stamboll*

Prizren, më 17 mars 1877

Me urdhëresën nr. 275, më 2 të këtij muaji, zoti i ngarkuar me punë, [në Stamboll] baroni Herbert, më ftoi, për t'i shfaqur mendimin tim mbi krijimin e provincës së Kosovës.

Mbasi i raportova mbi këtë gjë më 5 të këtij muaji [me shkresën] nr.4, në përputhje me ftesën që më erdhi, marr leje sot për ta trajtuar më hollësisht të njëjtin objekt.

Për të dhënë një gjykim të gjithanshëm mbi vleftën reale të masës në fjalë, [të ndërmarrë nga Porta e Lartë] duhet të merren parasysh pikësynimet e saj të dukshme. Për këtë pikëmbështetjen më të afërt e jep përbërja e provincës së re sipas raportit numerik të kombësive dhe konfesioneve [fetare] që përfaqësohen në të.

Sikurse njoftova, ajo përbëhet nga mytesarifllëqet [sanxhaqet] e deritashëm të Prizrenit, Jenipazarit, Nishit, Shkupit dhe Pirotit. Duke marrë parasysh se selia e qeverisë provinciale u transferua në qendrën e rrethit, në Prishtinë mbasi valitë përveç funksionit si të tillë, kryejnë edhe funksionet e mytesarifëve të mëparshëm të sanxhaqeve, që varen prej kryeqytetit të provincës, u desh të krijohet ky sanxhak i ri dhe për këtë qëllim u shkëputën rrethet e Prishtinës, Gjilanit dhe Vuçiternit nga Prizreni, ai i Mitrovicës nga Jenipazari dhe ai i Vranjës nga Nishi dhe u bashkuan me të. Pra provinca përbahet nga sanxhaku i Prishtinës në rrethet e përmendura, nga ai i Prizrenit në rrethet Prizren, Tetovë, Lumë, Gjakovë, Pejë dhe Guci, nga ai i Jenipazarit me rrethet Sjenicë, Jenipazar, Tërgovishtë, Biopolje (Akova), Priepolje, Novivarosh, Plevlje (Tashlixhe), Beranë dhe Kolashin, nga ai i Nishit me rrethet Nish, Leskovac, Prokuplje dhe Kurshumli, nga ai i Shkupit me rrethet Shkup, Kumanovë, Palankë, Karatavë, Koçanë, Radovic dhe Ishtip, nga ai i Pirotit me rrethet Pirot dhe Tërn (Isnebel).

Bashkëngjitur po i dërgoj një tabelë statistikore të popullsisë së provincës me shifra pothuaj ekzakte. Nga ajo del se bullgarët e krishterë dhe shqiptarët myslimanë

* *Haus und Hof Staats Archiv, Wien, Politisches Archiv, Albanien në: Arkivi i Institutit të Historisë, Vj. 29-16, nr.9. Relacion i Lipih (Prizren, 17 mars 1877).*

formojnë grupe popullsish pothuaj njësoj të forta dhe se të krishterët janë pak më shumë. Pas shqiptarëve dhe bullgarëve vijnë serbët e krishterë si elementi etnik i dytë nga numri, pas këtyre vijnë myslimanët e racës së përzier, d.m.th. jerekët, tatarët dhe turqit, pastaj serbët dhe bullgarët myslimanë, shqiptarët katolikë, çerkezët, jevgjit, disa serbë katolikë, vllahët ortodoksë dhe izraelitët, në përgjithësi një tabelë model e shumicës së racave dhe konfesioneve që përfaqësohen në Turqinë evropiane. Proporcioni në dukje i favorshëm midis të krishterëve dhe myslimanëve zhduket përsëri dhe bëhet i disfavorshëm për të parët prej rrethanave të ndryshme. Njëra nga këto është se serbët e krishterë, duke qenë të shpërndarë midis vëllezërve të tyre fanatikë [myslimanë] të fisit dhe arnautëve, në pikëpamje politike duhen konsideruar si një faktor i parëndësishëm. Të përkulur nga shtypja e gjatë, ata i kanë ende të freskëta vuajtjet e vitit të kaluar. Goditjet ekonomike që morën e zhdukën begatinë e tyre të mëparshme relativisht të madhe dhe, nga një ditë në tjetrën, ata janë në rrezik të pësojnë ndjekje të reja dhe të humbin pasurinë dhe jetën.

Elementi bullgar i krishterë vitin e kaluar, por edhe tani, vuajti dhe vuan pothuaj njësoj. Vetëm pak rrethe të Shkupit dhe Pirotit shpëtuan relativisht më mirë se të tjerat.

Bullgarët vetëm nga numri vijnë pothuaj baraz me elementin etnik më të fortë, me elementin mysliman shqiptar, madje bashkë me serbët dhe shqiptarët katolikë e kalojnë pak atë dhe myslimanët e tjerë. Por njëherësh ndaj shqiptarëve katolikë dhe ortodoksë ekzistojnë antipati të thella nacionale dhe konfesionale, pastaj dhe bullgarët dhe serbët nuk janë gjithmonë miq, ndërsa myslimanët, kur është fjala për të shtypur aspiratat kristiane dhe sa herë është puna të nxjerrë nga të krishterët me dredhi ose dhunë përfitime materiale, bashkohen gjithmonë kokë më kokë, ndonëse midis arnautëve dhe myslimanëve jo shqiptarë ekziston pak dashuri.

Duhet shtuar se të gjithë myslimanët e provincës janë të armatosur shumë mirë, janë paisur më shumë se me bollëk me pushkë të sistemeve më të reja dhe me municion, kurse të krishterët, me përjashtim vetëm të shqiptarëve katolikë të Gjakovës dhe të Pejës, nuk kanë armë dhe nuk kanë edhe prirje ushtarake të veçanta. Këtu ndoshta mund të bënin një përjashtim vetëm bullgarët e gjallë të Pirotit. Të gjithë të tjerët, dhe në radhë të parë bullgarët e Shkupit, janë një racë moralisht shumë e degjeneruar.

Megjithatë të krishterët, në rrethanat që atyre do tu siguronin një trajtim sipas parimeve të njëjta ligjore, brenda një kohe të shkurtër mund të ngriheshin shumë moralisht dhe materialisht në krahasim me myslimanët dhe mund t'i kalonin ata. Por ka vetëm pak shpresë që të lindin rrethana të tilla, sepse, edhe në qoftë se politika e Portës nuk do të përqijë që elementëve myslimanë t'u ruante kudo përparësinë mbi elementët e krishterë, qeveria provinciale, edhe sikur të kishte qëllimin më serioz dhe aftësinë për t'i shfrytëzuar për të mirën e të krishterëve liritë e proklamuar konstitucionale, përballë shqiptarëve ajo përsëri do të vepronte shumë ngadalë. Ajo nuk do të guxonte t'i kundërvihej këtij elementi etnik të mbushur me urrejtje kundër rajave sllavë, për shkak të numrit të madh dhe forcës, duke preferuar ose vetëm duke u dhanë të drejta të barabarta sllavëve. Kjo do të jepte shkak për pakënaqësi, që për autoritetet osmane është me rrezik në konstelacionin e tanishëm, kur nga dita në ditë mund të jenë të detyruara që madje të kërkojnë përsëri ndihmën e shqiptarëve. Edhe në rrethana të zakonshme energjia dhe durimi që karakterizojnë racën shqiptare, si edhe zotësia e saj për të dominuar çdo nacionalitet të huaj që hyn në rajonin e saj, i ka prapsur kudo fqinjët sllavë. Prandaj ajo, aq më me zell do ta kryente tani detyrën që i përket prej natyre dhe

që Porta sigurisht i ka rezervuar asaj, për të mbajtur të qetë sllavët që gjenden atje. Por në qoftë se qeveria provinciale heshtur është sadopak dakord dhe kjo nuk do të mungojë dhe nuk mund të mungojë, presioni shqiptar do të shtohet në atë masë, sa që gjendja juridike dhe sigurimi i të krishterëve a priori do të baheshin shumë problematikë. Qeveria me zaptiet e rekrutuara në radhë të parë nga arnautët, në çdo kohë ka në dorë një armë të sprovuar kundër popullsisë kristiane, por në rast trazirash ajo, sikundër tregoi viti i kaluar, mund të mbështetet me siguri mbi të gjithë masën e arnautëve, për të cilët vërtet nuk janë në pyetje dhe aq motivet fetare se sa egoistike, mbasi pasioni i tyre për të plaçkitur nga njëra anë dhe antipatia kundër çdo gjëje sllave, nga ana tjetër, morën përsëri ushqim të ri me bollëk nga fushata serbe.

Çdo tentativë e sllavëve të krishterë me t'u çuar kundër shtypjes së dyfishtë të qeverisë dhe të islamizmit që e mbështet atë, ose për t'u bashkuar me një lëvizje të jashtme, do të kishte për ta konsekuencat më të tmerrshme dhe, mbasi e dijnë mirë këtë, ata më mirë durojnë ndjekjet e çdo lloji se sa mizoritë, që mund të pasojnë, në krahasim me të cilat ato të vitit të kaluar do të ishin ndoshta të parëndësishme.

Në rast se eventualisht shpërthen lufta ruso-turke, të krishterët vetvetiu janë shumë në rrezik, gjë që, siç besoj, nuk do të ndodhte po që se hynin trupat e një shteti tjetër, sepse shqiptarët në radhë të parë nuk duan të sllavizohen, ose, çka për ata është njësoj, nuk duan të majorizohen prej masave popullore sllave të privileguara. Ata kanë frikë pikërisht nga Rusia dhe jo prej fuqive të tjera. Po të mendojmë tani se shqiptarët e provincës, në qoftë se bëhet një mobilizim i përgjithshëm, mund të japin lehtësisht 40.000 vetë dhe myslimanët e tjerë 10.000 vetë, këto trupa, edhe pa ndihmën e një force ushtarake të rregullt, mjaftojnë plotësisht për të mbytur me një herë në embrion çdo tentativë kryengritjeje bullgaro-serbe në provincë. Kuptohet pra përse pikërisht me këtë vilajet të ri u bashkuan krahina të mëdha bullgare të rajonit.

Prandaj në qoftë se ndonjë herë përhapet mendimi dhe ai u shpreh në disa gazeta, se krijimi i provincës së Kosovës duhet konsideruar si një koncesion në interes të bulgarëve dhe të krishterëve, kushdo që e njeh pak gjendjen, duhet t'i mohojë atij çdo bazë.

Përkundrazi Porta e Lartë e dobësoi pozitën e të gjithë kombit bullgar, duke shkëputur nga trangu i tij në Danub dhe në Ballkan një pjesë të mirë dhe themeloi vetëm me një pjesë të tij Sanxhakun e Pirotit për t'i dhënë hapit që ndërmori një dukje liberale, por, njëkohësisht, e vendosi elementin bullgar në një raport të llogaritur mirë të bashkimit administrativ, me elementin shqiptar, gjë që padyshim i përgjigjet shumë mirë interesit të saj. Veprimi i ndërmarrë mund të jetë gjithçka tjetër, veçse jo një koncesion. Nuk dua të them me këtë se Mithat Pasha, krijuesi i provincës së Kosovës, synonte me themelimin dhe përbërjen reale të saj, t'i krijonte iluzione popullsisë së saj kristiane për të drejtën konstitucionale të premtuar, duke i vënë asaj pranë të njëjtin numër shqiptarësh, armiq të reformave. Gjithsesi, në qoftë se marrim parasysh gjendjen e këtushme kulturore dhe antipatitë nacionale, si edhe përfaqësimin numerik dhe kualitativ që popullsia kristiane ka në këshillat administrative dhe juridike të provincës, edhe kjo ide është afër mendjes. Padyshim është treguar kujdes që me gjithë fushën e lojës që i lihet asaj popullsie brenda kuadrin të kompetencave të saj konstitucionale, ajo politikisht të jetë e paralizuar.

Relativisht më lirshëm se të gjithë do të mund të lëvizin bullgarët e Pirotit nën nxitjen e miqve të tyre të krishterë dhe do të ishin të mbrojtur para uzurpimeve myslimane-shqiptare, por ata përmbajnë vetëm një pjesë të vogël të elementit të

përgjithshëm sllavo-kristian. Për këtë arsye ky element në krahinat e tjera të rajonit është në një pozitë edhe më të keqe dhe, deri sa parimet liberale të gjenin te administrata shtetërore e Mithat Pashës një garanci më të madhe, kish premisë ta përmirësonte gjendjen e tij të deritanishme të vajtueshme, vetëm në se organet qeveritare do t'i zbatonin me integritet dhe pa rezerva idetë e Mithat Pashës.

Sikurse janë punët sot, elementi i krishterë do të ishte i lumtur që myslimanët, bile arnautët, të cilët përbëjnë morinë e personave qeveritarë dhe rrinë së bashku me të krishterët në këshillat administrative, të jepnin mundësinë, që në kuadër të këtyre këshillave të bëhej e mundur edhe tani si më përpara, pjesëmarrja në punët qeveritare. Kjo do t'i përgjigjej uzus-it të deritanishëm; natyrisht pa e përmirësuar në gjendjen e klasave popullore kristiane, përveç atje ku nga rrethanat janë krijuar kushte paraprake më të favorshme. Por ato këtu janë aq të disfavorshme sa s'ta merr mendja.

Prandaj, edhe në këtë drejtim, krijimi i provincës së Kosovës nuk mund të pretendohet që të përshëndetet si një zgjidhje që i përgjigjet kërkesave të një përmirësimi, sikundër e kërkon koha*.

Ndarja nuk është vetëm gjeografike. Ajo bazohet edhe mbi karakteristika të tjera që dallohen lehtë, madje edhe gjuhësore, të cilat ndoshta e kanë rrënjën në faktin se bullgarët e sotëm të perëndimit u përhapën shumë larg përtej kufijve të natyreshëm të trevës së tyre dhe kështu nuk e ruajtën dhe aq të pastër karakteristikën e fisit, krahasuar me vëllezërit e tyre në lindje. Për t'i dalluar prej bullgarëve të Ballkanit Danubian, ata mund t'i quajmë edhe bullgarë maqedonas, sepse shtrihen mbi të gjithë territorin e Maqedonisë së vjetër. Nën qeverinë e Portës ata veç kësaj, siç dihet, administrativisht gjithnjë kanë qenë të ndarë prej bullgarëve të Evropës danubiane dhe të Trakisë. Bullgarët e Kosovës, d.m.th. ata që u bashkuan me provincën e re, i përkisnin pjesërisht gjysmës lindore të fisit dhe pikërisht janë bullgarët e Nishit, Pirotit dhe Vranjës dhe pjesërisht gjysmës perëndimore. Te këta të fundit hyjnë bullgarët e Tetovës dhe të Shkupit. Ata bashkë me bullgarët e tjerë të perëndimit, që janë vendosur në rajonin e vilajetit të Selanikut, kanë të njëjtat karakteristika tipike dhe gjenden, sikundër edhe ata të lindjes, nën autoritetin e ekzarkatit, atij institucioni, i cili është destinuar që të unifikojë gjithë kombin dhe të realizojë nën maskën e autonomisë fetare, autonominë e tyre politike në kuptimin e një Bullgarie të madhe.

Çështja e mënjanuar përkohësisht e pushtimit të Bullgarisë, duket se zgjoi te Porta dëshirën shumë të justifikuar, që të ngushtojë sa më shumë, në kuptimin gjeografik, atë që mund të zgjerohet tepër, sidomos të shkëpusë një pjesë të bullgarëve të Lindjes, për t'i bashkuar me një provincë që ka rrethana krejt të ndryshme dhe përmes elementëve të atjeshëm etnikë heterogjenë të krijojë për vete mbikqyrës të besueshëm që të kontrollojë situatën politike. Kjo u arrit duke i dhënë Prishtinës Nishin dhe Pirotin me nja 210.000 bullgarë të Lindjes, meqenëse këta shumë vjet me radhë i përkisnin ish vilajetit të Prizrenit dhe njëkohësisht kishin qenë ndarë një herë prej bërthamës së popullit bullgar. Njëkohësisht, me provincën e Kosovës u bashkua sanxhaku i Shkupit me 129.000 bullgarë të Perëndimit, duke ua lënë arnautëve kujdesin që të qërojnë hesapet me të dy palët në rast se ata marrin pjesë në ndonjë lëvizje në provincat e Danubit dhe të Adrianopolit.

* Dokumenti ka një faqe shkëputje.

Ndarja e kombit bullgar në një gjysëm lindore dhe në një gjysëm perëndimore dhe dobësimi i të parës, është i justifikueshëm dhe oportun jo vetëm nga pikëpamja e politikës së Portës, por ajo përmban edhe një bazë të shëndoshë për formime të reja eventuale në të ardhmen dhe i përgjigjet edhe interesit austro-hungarez, sigurisht shumë më mirë se sa një Bullgari e Madhe, që mund të shtrihet në drejtimin perëndimor deri përtej Ohrit.

Është meritë edhe e Mithat Pashës që, me sa kishte mundësi, u parakujdes për kufizimin në radhë të parë e asaj pjese që vinte në konsideratë, sepse, sigurisht, mund të jetë vetëm e dobishme të shihet se kësaj lëvizjeje iu dha me kohë një përkufizim preciz.

Në se gjatë kufijve lindorë të sanxhakut të Shkupit, Seresit dhe Dramës shënohet një vijë demarkacioni deri në gjirin e Lagos-it, do të kemi përpara një territor, i cili, i zgjatur prej Thesalie dhe detit Egje, duke futur në të edhe sanxhakun e Selanikut dhe atë të Manastirit, deri në kufirin verior të Shkupit, përfshin të gjithë Bullgarinë Perëndimore ose maqedone. Për Bullgarinë e Lindjes supozohet vetvetiu se fatet e saj, herët a vonë, do të marrin rrugën sipas postulateve të Ruisisë. Por një Bullgari e kufizuar vetëm në pjesën lindore të Gadishullit Ballkanik do të humbiste shumë nga rrezikshmëria e saj, sidomos në qoftë se asaj i kundërvihet një Maqedoni bullgaro-greke në kufijtë e sipërshtuar. Kjo, pa hyrë në relacione direkte me Greqinë ose me ndonjë shtet tjetër, do të futej si të thuash si një zonë neutrale midis Lindjes, [të Turqisë evropiane] që me përjashtim të Rumanisë dhe Trakisë juglindore natyrisht do t'i takonte sferës së dominimit rus dhe Perëndimit të Turqisë evropiane, që natyrisht anon nga sfera të tjera dominimi. Në një Maqedoni eventuale, elementët e atjeshëm grekë, në sajë të agilitetit dhe inteligjencës së tyre më të madhe do të mjaftonin gjithashtu për t'i mbajtur bullgarizmit ekuilibrin. Nga ana tjetër, shqiptarët do të kishin për detyrë të luftonin sllavizmin në provincën e Kosovës dhe përgjithësisht në të gjithë perëndimin e Gadishullit Ballkanik, aq më tepër pasi ata, nga vendbanimet e tyre të para në Alpet e Shqipërisë së Sipërme, prej kohësh e kanë populluar territorin deri në Moravën bullgare, e cila mund të jetë objekt aspiratash serbe në jug të Principatës [së Serbisë] dhe sigurisht do ta mbrojnë me këmbëngulje, në qoftë se ata kësaj here nuk lihen përsëri në baltë prej Evropës, sikundër ndodhi mjerisht në kohën e luftimeve heroike të Skënderbeut kundër Portës dhe të detyrohen të prapsen para forcës së armëve ruse. Unë guxoj të bëj aluzion se ata këtë detyrë të tyre nën egidën e Austro-Hungarisë mund ta kryejnë jo vetëm spontanisht dhe me zell, por edhe në interes të perandorisë sonë, kur të vijë koha që Porta të mos jetë më në gjendje të mbajë në këmbë autoritetin në Gadishullin Ballkanik.

Mithat Pasha sigurisht nuk kishte qëllim të ndante dysh vendet e Hemus-it në interes të Evropës Perëndimore, ose veçanërisht të Austro-Hungarisë. Por mbasi ai me krijimin e provincës së Kosovës e përgatiti në fakt këtë ndarje, pikëmbështetja dhe impulset që jep ajo mund të konsiderohen sigurisht vetëm si një fitim për të gjithë rregullimet e mundshme në një të ardhme të afërt, ose më të largët dhe prandaj ato, sipas mendimit tim, nga pikëpamja jonë përbëjnë vlerën e vërtetë të formimit të ri të krijuar prej tij.

Në rrethanat e tanishme padyshim nuk mund të parashikohet nëse kjo krijesë do të jetë e qëndrueshme, por sigurisht do të na vinte keq po të ndodhte e kundërta, sepse do të ishte shumë e dëshirueshme që të mos preken përsëri kufijtë lindorë të Kosovës dhe të Selanikut, që i përgjigjen një kompromisi në gjeografinë politike të Gadishullit të Ballkanit.

Unë nuk e besoj që Prishtina do mund të qëndrojë si pikë qendrore e provincës së Kosovës, vetëm nëse Porta vendos të shpenzojë disa milionë për adoptimin e saj. Por pa

u lënë ajo si seli e qeverisë provinciale, vilajeti, nga ana tjetër, si zor se mund të mbante emrin historik të Kosovës, për shkak të të cilit u zgjodh si kryeqytet pikërisht Prishtina dhe ku, si duket, e kishte hallin Mithat Pasha, sepse ai shprehu idenë politike që përfshihet në atë emër, gjë që pata nderin ta vë në dukje në raportin tim më 5 të këtij muaji. Po aq vështirësi të mëdha si ato financiare, zgjedhja e Prishtinës paraqet edhe për shkak se atje mungojnë elementët nga të cilët mund të merreshin anëtarët e këshillave të ndryshme qeveritare. Kjo kapërcehet vetëm në qoftë se valiu i zgjedh ata nga qytete të tjera, por në këtë rast ata duhet të marrin një rrogë të mjaftueshme, gjë që përsëri do të kishte vështirësitë nga ana financiare.

Këta anëtarë hë për hë u gjetën në Prishtinë. Por se çfarë kapacitetesh ka ndër ta, kjo kuptohet nga fakti që popullsia e vogël e Prishtinës, përveç disa bejlerëve shqiptarë të degjeneruar dhe klerikëve fanatikë famëkeqë, ka vetëm pak tregtarë të krishterë në kuptimin e zakonshëm më të gjerë dhe zyrtarë vendas të cilët përshtaten më parë për çdo gjë tjetër, se sa për nëpunës qeverie.

Do të ishte në interes të Portës, në qoftë se ajo do t'i kushtonte përsëri vëmendje rëndësisë së madhe strategjike të Prishtinës. Më përpara kësaj i jepej vazhdimisht rëndësi dhe qyteti ka qenë gjithnjë selia e një komandanti ushtrie. Por ka vite që nuk është më kështu. Mungesa e ndieshme e ujit në Prishtinë dhe në rrethin e saj mund të zhduket duke sjellë pa shumë shpenzime ujin e disa burimeve nga kodra në lindje të saj; pas kësaj ajo [Prishtina] e fortifikuar si duhet, mund të bëhet një "place d'arme" me një rëndësi jashtëzakonisht të madhe, sepse ajo është prej natyre pika kyçe e të gjitha komunikacioneve nga Rumelia dhe Bosnja, të cilat nga të gjitha drejtimet konvergojnë në fushën e Kosovës. Në qoftë se atje, për shembull, ndërtohet një kamp i fortifikuar i një ushtrie, që operon në drejtim të Kosovës, do të përbënte jo vetëm një mbrojtje shpine shumë të mirë, por t'i jepte asaj në dorë linjat e operacioneve të armikut, të shpërndara gjithandej në distanca të shkurtëra, të cilat shpesh kudo në qafa malesh dhe kalimesh që mund të mprohen lehtë. Nga pozicionet në Prishtinë mund të shmanget një ushtri armike që avancohet nëpër Serbi për në Rumeli, d.m.th. nëpër grykën e Moravës dhe luginën e Moravicës që del në fushën e Moravës në drejtim të Leskovcit, nga Kumanova dhe Shkupi. Pastaj ajo mund të sulmohet pa shumë vështirësi nga ana e Prizrenit nëpër territorin e fushave kodrinore të dy Drenicave, që kalohet lehtë.

Komunikacionet e tjera, d.m.th. ai që shpie nga Bosnja mbi Sjenicë dhe Rogozna në Mitrovicë, ai që shpie nga Prizreni mbi Qafën e Dules dhe fushën e ngushtë të Carrelavës, ai nga Kurshumlia nëpër grykën e vështirë të veshur me pyje të Banjskës dhe ai nga Nishi dhe Leskovci nëpër grykën e Kaçanikut, shumë lehtë mund të bëhen të pakalueshëm dhe të mbrohen me pak mundime.

Në qoftë se unë kësaj ekspozije të shkurtër ushtarake i shtoj edhe konstatimin se vilajeti ka shumë nevojë për rrugë të mira, para së gjithash për disa që lidhin kryeqytetin e tij me linjën hekurudhore 10 km larg, pastaj për një administratë provinciale të vetëdijshme për misionin e saj, që do të sanonte dëmet kolosale që iu shkaktuan popullsisë së krishterë në vitin e kaluar, madje kjo do të ishte një detyrë e pashmangshme e saj, që do t'i hapte një fushë të gjërë veprimtarive të dobishme, atëherë besoj se i kam thënë të gjitha ato që duhen ditur mbi provincën e Kosovës.

Të njëjtin raport po ia dërgoj zotit të ngarkuarit me punë, banorit Herbert.

Pranoni..... Lippich